

Den genopstandne Jensen og Goldschmidt

anmeldt af Sten Ebbesen

For få år siden (2015) udkom i Norge en stærkt moderniseret udgave af broderlandets standardlatinordbog gennem mere end et århundrede, den såkaldte Rektordbog, hvis første udgave kom i 1887. Som forfattere til *Latinsk ordbok, latin – norsk* stod Vibeke Roggen, Egil Kraggerud og Bjørg Tosterud, så jeg vil bruge *RKT* som forkortelse for værket, som jeg anmeldte i *Aigis* 16,1 (2016), hvor jeg sammenlignede det med internationale klassikere som Balbis *Catholicon* fra 1200-tallet, Basilius Faber Soranus' *Thesaurus eruditionis scholasticæ* fra 1571 (jeg brugte dog en revideret udgave fra 1726), Lewis and Short fra 1879 og *The Oxford Latin Dictionary (OLD, 1968-82)*, såvel som med fire danske ordbøger: Arnesens fra 1848, Ingerslevs fra 1849 i andenudgaven fra 1866, andenudgaven af Jensen og Goldschmidt fra 1920 (*J&G²*; førsteudgaven var kommet i leveringer 1881-86), og Hastrups fra 1959.

Sammenligningen med den danske ordbog der mest lignede *RKT*, nemlig *J&G²*, faldt overvejende ud til den norskes fordel. I mellemtiden er der sket noget på den danske front. En længe forberedt lettere moderniseret *J&G²* udkom i 2016 som netordbog i Det Danske Sprog- og Litteraturselskabs regie, og nu er den med yderligere ændringer kommet i papirform.¹ Det er papirmodellen jeg skal forholde mig til i denne anmeldelse. På titelbladet kalder udgiverne, Bent Christensen og Chr. Gorm Tortzen, den for den "tredje reviderede udgave", så jeg skal forkorte den *J&G³*, men *J&G^{2½}* ville måske være mere passende, for det drejer sig om en nænsomt afstøvet version af *J&G²* uden mange nyheder på indholdsplanet. Derfor er der ingen grund til at sammenligne *J&G³* med andre ordbøger end dens umiddelbare forgænger og dens nutidige norske konkurrent, samt lejlighedsvis med netversionen af *J&G²*.

Som i min anmeldelse af *RKT* vil jeg også her benytte lejligheden til en del ekskursioner som viser noget om den komplicerede historie der ofte ligger bag en ordbogsartikel.

1. J.Th. Jensen og M.J. Goldschmidt, *Latinsk dansk ordbog. Tredje reviderede udgave ved Bent Christensen og Chr. Gorm Tortzen*, Gyldendal 2020.

Udstyret

Indledningsvis har jeg vejet og målt babyen. På min køkkenvægt blev det til næsten to kilo, 1.955 gram for at være præcis; jeg har målt den til $26 \times 18,5 \times 5,6$ cm. Dermed slår den sin norske konkurrent med godt 300 gram og et par centimeter i højde og bredde men med samme drøjde, for RKT vejede ind med 1.649 gram og har dimensionerne $24 \times 17 \times 5,6$ cm. Et optryk fra 1962 af *J&G²* virker i den forbindelse med sine bare 951 gram og målene $21 \times 14,5 \times 4$ cm. som et præmaturligt født barn. Men det er nu en gang ikke vægt og centimetermål der afgør en ordbogs værdi.

J&G³ er en pænere bog end den gamle *J&G²*, der var sat med antika til latin og fraktur ("gotisk skrift") til dansk tekst, og på ingen måde ruttede med pladsen. Jeg ved ikke om det fotografiske genoptryk fra 1962 som jeg for 25 år siden overtog fra den da nyligt pensionerede professor Johnny Christensen overholder originalens mål, men i al fald dér er bogstaverne bittesmå, og dertil er der brugt kraftig knibning. Der er heller ikke ruttet med hvid margen, så helhedsindtrykket af en side er meget sort. For en generation som ikke er vant til fraktur øger det læsbarheden enormt at der i en nye udgave er brugt antikva overalt, ligesom i den norske ordbog, og at bogstaverne er større og ikke så tæt sammenknebne. Især for et yngre publikum gør det også læsningen nemmere at den danske retskrivning er blevet moderniseret, og dertil er en lang række af den gamle bogs forkortelser blevet skrevet fuldt ud. Men hvorfor i alverden fagbøger nutildags altid skal have brede marginer og være trykt på glittet papir som vejer ad H til, ved jeg ikke. Hvis man ellers er vant til fraktur, er den gamle *J&G²* trods sin tætte sats væsentlig nemmere at bruge som håndbog end både den nye danske version og den norske konkurrent, som ikke egner sig til at blive holdt i én hånd mens man bladrer med den anden, selv ikke hvis man er en stærk ung student eller studine.

J&G² var tospaltet, og det samme gælder *RKT*, mens *J&G³* er sat i tre spalter.

Udenomsværker

Efter en kort foretale ved Christensen og Tortzen, som beretter om tilblivelsen af *J&G³*, gengives Goldschmidts foretaler til *J&G¹* og *J&G²*. Derpå kommer en vejledning i brug af ordbogen (en klart god idé) og en miniature-morfologi for nominer og verber, begge

dele en nyhed i forhold til *J&G*². Efter ordbogen kommer til allersidst en liste over forkortelser og tegn, som ikke er helt identisk med den i *J&G*², dels fordi man har opløst nogle forkortelser og erstattet visse forældede med mere nutidige (fx er *h.m.s.* = *hvor man se* forsvundet fra listen), dels fordi man har gjort den meget mere (helt?) fuldstændig, hvor Goldschmidt frejdigt havde udeladt en mængde med bemærkningen “De Forkortelser, som enhver, der bruger Ordbogen, med Lethed vil kunne forstaa, er ikke medtagne her.”

Stavningen

*J&G*² brugte ligaturen ‘æ’ for ‘ae’. *J&G*³ har erstattet ligaturen med ‘ae’. Dette er berettiget, fordi ingen moderne udgaver af latinske tekster bruger ‘æ’, men det er egentlig lidt ærgerligt, for brugen af de ligerede bogstaver antydede diskret at der var tale om en digraf, altså tegn for én vokal og ikke for en diftong, hvilket har været tilfældet i langt det meste af latinens historie – ja det er endda sandsynligt at den klassiske stavning *ae* for arkaisk *ai* netop afspejler at diftongen var blevet monoftongiseret. Først i det 20. årh., hvor latin uddøde som talt sprog, indførte man [ai] som skoleudtale i stedet for varianter af [ɛ(:)].

Mens udskiftningen af *æ* med *ae* kun er berettiget af tidens mode, kan det bedre begrundes lingvistisk at man har afskaffet *j* i former som *jam*, *cujus*, *ejus*, *majus* til fordel for *i*. Ganske vist er der ingen tvivl om at der i klassisk udtale har været en konsonant dér hvor *J&G*² staver *j*, og intervokalisk endda en dobbeltkonsonant, men det var totalt forudsigeligt hvornår et *i* havde de allofoner, så ud fra en fonematisk betragtning er en stavning med *i* at foretrække, og den bruges nu også af næsten alle udgivere. *j* kom ind som selvstændigt bogstav i det latinske alfabet i 1500-tallet, og blev særlig propageret af franskmanden Pierre de la Ramée og hans følgesvende (“ramisterne”) – måske er det denne franske baggrund der gør at franskmænd er nogle af de sidste til at bruge bogstavet i latinske tekster.

Ramisterne ville også skelne mellem vokalisk *u* og konsonantisk *v*. Det gjorde *J&G*² også, og *J&G*³ gør ligeså. Men modsat *i/j*- tilfældet *kan* der argumenteres for at der er tale om to forskellige fonemer, ikke rent positionsbestemte allofoner, så det kan godt forsvares når redaktørerne af *J&G*³ ikke har ladet *v* gå samme vej som *j*. Brugen af *v*

passer også til toneangivende udgaver af klassikertekster fra det sidste par generationer, omend der er ganske mange udgivere som ikke vil vide af *ν* som et særligt bogstav.

I disse staveanliggender er *J&G*³ på linje med *RKT*.

Kvantitetsangivelser

Såvel den gamle og den nye *J&G* som *RKT* har angivelser af vokalkvaliteter. *J&G*²⁻³ bruger tegnene breve og longum over vokaltegnene, altså *ě* – *ē* osv. I *J&G*² skal man have rigtig gode øjne for at se hvad der er hvad. I *J&G*³ er det lidt bedre, men kun lidt, og principperne for hvor der angives kvantitet er ikke blevet ændret i forhold til den gamle version. Det betyder at ikke alle lange vokaler er markeret som sådanne, og at en række korte vokaler er markerede med breve, hvilket ville have været overflødigt hvis man var konsekvent med de lange. I nominer og verber hvis opslagsform ender på *-ō* mangler der kvantitetsangivelse for denne slutvokal; der står '**āmo**' og '**ōrīgo**' i stedet for '**āmō**' og '**ōrīgō**'. Substantiver med Nsg på *-ās* og *-ēs* savner også stregen, og det samme gælder endelsen *-ī* i perfektum af verber og i genitiv af nominer, så der står '**callīditās**', '**caesāries**', '**cādo cēcīdi**', '**ēquus -ī**' i stedet for '**callīditās**', '**caesāriēs**', '**cādō cēcīdi**', '**ēquus -ī**'. Dertil kommer at der generelt ikke vises vokalkvantitet i lukket stavelse, selv om denne er kendt (hvilket den er i langt de fleste tilfælde). Man kan således kun gætte sig til at opslagsformen **rex** dækker over et *rēx* med langt *e* ligesom genitiven *rēgis*, for der står '**rex rēgis**'. Og der er ingen hjælp til at gætte at der er langt *o* i både første og anden stavelse af det ord der er opført som '**ordo -inis**'. Det er altså noget rod!

Den norske ordbog er på dette punkt langt bedre; her står der '**amō**', '**orīgō**', '**caesariēs**', '**cadō**, cecidi', '**equus**, equi', '**rēx**, rēgis' og '**ōrdō**, -dinis'. Lange vokaler er konsekvent markeret som sådanne, og korte konsekvent umarkerede.² Derved undgås også tvivl om det der står over et vokaltegn nu er en longum eller en breve.

Som eksemplerne viser, har nordmændene ladet opslagsformen ikke blot stå i fed type, men også i lyseblå farve. Jeg synes det fremmer overskueligheden, selv om de fede sorte bogstaver i *J&G*³ også virker ret godt.

2. Nordmændene overholder desværre ikke deres konsekvente længdemarkering når det drejer sig om uklassiske ord. Dette har jeg påtalt i min anmeldelse fra 2016.

Når *J&G* ikke markerer vokallængde i lukket stavelse er det givetvis fordi de oprindelige forfattere anså det for overflødigt, da stavelsens metriske valør fremgår alene af det faktum at den er lukket, og i ældre tid docerede man tit – forkert – at lukningen medførte en vokalforlængelse. Når de heller ikke ville vise at *-ō* i *amō*, *ōrdō* og *ōrātiō* er langt, kan det have to grunde. Dels er disse endelser principielt lange, så det kan ordbogsbrugeren forventes at vide fra sin indlæring af formlæren. Dels er der en del eksempler i klassisk poesi på udlydende *-ō* i stedet for *-ō*, navnlig i jambiske ord (*Jambenkürzung*). Tilsvarende gælder at da substantiver der ender på *-tas*, eller som ender på *-es* og er *e*-stammer, altid har langt *a* og *e*, og da et perfektums- eller et genitivs-*i* altid er et *ī*, kan det synes overflødigt at markere det (der forekommer derimod ikke forkortelse af udlydende *-ī* ligesom af *-ō* i klassisk poesi).

Erfaringen viser imidlertid at det *ikke* er overflødigt at vise selv de principielt forudsigelige kvantiteter, for i Danmark (og mange andre steder) har man for det meste forsømt at lære latineleverne de rette vokallængder. Jeg underviste i over 40 år i sproget på Københavns Universitet, og det var yderst sjældent jeg mødte en student som havde fået kvantiteterne med under sin elementære indlæring af morfologi og vokabular. Det ville have været ønskeligt at ordbogen kunne hjælpe med at rette op på den skavank.

En yderligere skavank fra *J&G*² som lever videre i *J&G*³ er at når der efter et opslagsord i kantet parentes angives hvad det er afledt af, mangler der kvantitetsangivelse for vokalerne i grundordet, så verbet *līmō* “filer” er opført som “**līmo** 1. [*lima*]”. Bevares, man kan nok gætte at så må *lima* dække over *līma*, men det ville have været rart at få det bekræftet uden at behøve at gå til opslaget **līma**. I *RKT* står der “**līmō**¹, 1. [*līma*]”. Det hævdede 1-tal skyldes at der følger et homofont opslagsord “**līmō**², 1. [*līmus*²] *sōle til*”, som angives at være belagt i Plautus. Dette *līmō*² er *RKT* ret ene om at kende, men kildestedet i Plautus må være *Poenulus* 292-4, hvor der, som man kan læse i *OLD*, bruges *līmō*¹ men “*in pun w. līmus*¹”, dvs der spilles på at *līmāre*, som er afledt af *līma* “en fil”, også kunne tolkes som en afledning af *līmus* “mudder”. I min 2016-anmeldelse af *RKT* beklagede jeg at hverken *RKT* eller *J&G*² tager hensyn til det plautinske udtryk *līmāre caput cum* “at gnubbe hoved med”. *J&G*³ har på det punkt ikke rykket sig i forhold til *J&G*².

Ordforrådet og dets fortolkning

Der er vistnok ikke kommet et eneste nyt opslagsord til siden *J&G*², som efter sit forord at dømme heller ikke havde udvidet repertoiret fra *J&G*¹, så tredjeudgaven er som sin forgænger en pålidelig støtte til læsningen af de forfattere man i det sene 19. årh. almindeligvis læste i den danske skole, dvs de fleste berømtheder fra Plautus til Sueton, men med nævneværdige udeladelser: otte af Plautus' komedier er udeladt, af Juvenal og Martial er kun enkelte digte behandlet, Persius mangler, og det samme gør en del fagprosa, såsom Vitruv, Columella, Celsus og Plinius' *Naturhistorie* såvel som Senecas *Quaestiones Naturales*. Den meget begrænsede hensyntagen til Juvenal og Martial skyldes at de bruger uartige ord som man nødig ville udsætte skoledrengene for. Apuleius og hans gyldne æsel kom bare for sent til toget. I praksis betyder den trods alt ret brede tekstbasis dog at *J&G*²⁻³ dækker en stor del af det klassiske ordforråd, men udtømmende er værket ikke, selv ikke for den begrænsede periode på ca. 300 år som tiden fra Plautus til og med Sueton udgør.

RKT har fra Rektorordbogen arvet et lignende udvalg af klassikere, men der er blevet suppleret med stof fra nogle af de forfatterskaber forgængerens forsømte, og derudover er der tilføjet en større mængde efterklassiske ord og betydninger. Det er godt nok et lidt tilfældigt sammenskrab, men det øger alligevel bogens anvendelighed betydeligt.

En lignende – men lidt mere systematisk – supplerings af materialerne fra *J&G*² ville have været ønskelig, men det ville have krævet et stort redaktionsarbejde, som der ikke har været filologer og midler til i Danmark. Desværre.

For de ords vedkommende som *RKT* og *J&G*³ har tilfælles, fordi de forekommer i de tekster man læste i det sene 1800-tals danske og norske skoler, ligner de to bøgers artikler ofte hinanden meget.

Slår man ham fx op under *frūmentārius*, får man stort set ens oplysninger:

<i>J&G</i> ³	<i>RKT</i>
<p>frūmentārius</p> <p>1. <i>adj.</i> som hører til, angår korn, korn-, <i>f. res</i> kornvæsenet el. korn; <i>loca, provinciae ff.</i> kornrige; <i>lex f.</i> angående korns uddeling; <i>largitio</i> angående korns uddeling; <i>navis f.</i> et kornskib, proviantskib; <i>ff. lucra.</i></p> <p>2. <i>sb. -ius -ii, m.</i> en kornhandler, kornleverandør; også i militærsprog i <i>pl.</i> om soldater (proviantkolonner), der udsendes for at skaffe korn til hæren.</p>	<p>frūmentārius¹, <i>adj.</i> [frūmentum] <i>korn-; som har med korn el. kornforsyning å gjøre; ager; largitio; lex; res (kornforsyning, proviantering).</i></p> <p>frūmentārius², <i>rii m.</i> [frūmentārius¹], <i>kornhandler; pl. soldater som skulle skaffe korn til hæren</i></p>

Som ofte, er artiklen i *RKG* lidt kortere end i den danske ordbog, men der er ikke nogen nævneværdig forskel i informationsmængden. Artiklen i *J&G*³ afviger kun typografisk fra den i *J&G*², bortset fra at forkortelsen ‘militærspr.’ er blevet skrevet ud som ‘militærsprog’. Oversættelsen “kornvæsenet” for *rēs frūmentāria* er vel stadig forståelig, men *RKTs* “kornforsyning, proviantering” er mere nutidig. Ingen af ordbøgerne fortæller imidlertid at det substantiverede *frūmentāriū* også i en periode i kejsertiden var betegnelsen for et hemmeligt politi – ordet forekommer i den betydning i *Historia Augusta* og i Sextus Aurelius Victor’s *De cæsaribus*, begge fra 4. årh. Den slags skal man til Lewis & Short for at få fortalt. Jeg har siden jeg som student stødte på det hemmelige politi i *Historia Augustas* Hadrian-biografi spekuleret på hvordan ‘kornhandlere’ blev en betegnelse for Stasi- eller Securitate-lignende banditter. De antikke kilder siger ingenting. Mit gæt er at disse kejserens lyssky agenter blev camoufleret som handlende med en af de vigtigste handelsvarer, så de uden at vække opmærksomhed kunne dukke op stort set hvorsomhelst i riget, og jeg ynder at forestille mig at deres hovedkvarter i Rom har været i Trajans forum, hvor en del af anlæggets rum, der normalt formodes at have været brugt til handlende, ligner kontorerne i en politigård. Der kunne sikkerhedspolitiet sagtens have holdt til omgivet af ægte kornhandlere.

Der er nævneværdigt flere opslagsord i den norske ordbog end i den danske, der til gengæld gennemsnitligt ofrer lidt mere plads på hvert enkelt opslag. Ved en hastig tælling har jeg i *J&G*³ optalt omkring 380 primære lemmaer begyndende med *ca*, i *RKT* fandt jeg omkring 770 – tallene skal tages *cum kilo salis*, for jeg orkede ikke at lave en kontroltælling, men det står nok til troende at der i dette afsnit af alfabetet er ca. dobbelt så mange opslagsord i *RKT* som i *J&G*³, og det er nok ligesådan hele værket igennem. Langt de fleste ekstra ord i den norske ordbog er efterklassiske. Begge ordbøger registrerer *caballus* “hest”, men *RKT* har derudover *caballarius*, *caballicata*, *caballico* – alle uklassiske – og adjektivet *caballinus*, som mangler i *J&G*²⁻³ skønt det er klassisk; det optræder flere gange hos Plinius den Ældre og en enkelt gang hos Persius, men de to er jo blandt de forfattere som *J&G* lige fra begyndelsen af havde besluttet sig for at negligere.

Dette er ikke det eneste tilfælde hvor *RKT* har klassisk belagte ord som mangler i *J&G*²⁻³. Blandt ord som begynder med *ca* kan jeg nævne *cacāturio* “skulle skide” (Martial), *caccabus* “potte, gryde” (adskillige antikke belæg, men ikke i skoleforfattere), *cacoēthēs* “kræftbyld” (Juvenal m.fl.), *caeciās* “nordøstenvind” (Vitruv, Plinius d. Æ.), *caecutiō* “være blind” (Varro), *caelipotēns* “himmelmægtig” (Plautus), *calautica* “en type dame-hat eller -hue” (Cicero) – *RKT* angiver en variantform *calantica*, men den må vist stamme fra en forældet tekststudgave – jeg har ikke fundet spor af den i *OLD* eller *PHI Latin Corpus*.

Der er enkelte svipsere i *RKT*. Eksempelvis:

– *caementārius*, der ikke findes i *J&G*²⁻³, anføres med betydningerne “1. stenhugger, 2. bygmester”. *OLD* har kun ét belæg for ordet, og det er en indskrift; betydningen angives at være “a worker in concrete”, altså “betonarbejder”, og det må være rigtigt. Lewis og Short anfører et sted fra et brev af kirkefaderen Hieronymus (henimod år 400) og et fra sammes oversættelse af Gamle Testamente (*Vulgata*), og giver betydningen som “a stone-cutter, a mason, a builder of walls”. Det synes at være denne fortolkning af Hieronymus der spøger i *RKT*s betydningsangivelse. I brevet står *caementārii* i en liste over håndens arbejdere, uden noget til at angive præcis hvad sådan nogle lavede. På *Vulgata*-stedet (Amos 7.7) optræder en *trulla caementarii*, som synes at være en murske eller et trækbræt, så på Hieronymus’ tid var *caementārius* måske blevet en

fællesbetegnelse for folk som arbejdede med beton eller mørtel. Det er lidet sandsynligt at ordet nogensinde har kunnet bruges om stenhuggere.

– *caesūra* “afhug(ning)”, som ligeledes mangler i *J&G²⁻³*, angives i *RKT* at findes i Plautus, men det er ikke tilfældet, derimod findes det hos Plinius den Ældre. Et *Pl.* for *Plinius* må engang i ordbogens tilblivelseshistorie være blevet fejltolket som *Plautus*. Bortset fra denne fejl er det rigtigt hvad *RKT* fortæller om *caesūra*, herunder at det efterklassisk kan betyde en metrisk cæsur, som ovenikøbet forklares som en “pause i verset”, og angives også at kunne hedde *incisio* på latin. Den sidste oplysning hænger sammen med den vistnok tidligste bevidning af *caesūra* i metrisk forstand, som forekommer hos grammatikeren Diomedes (ca. 375):

illud quoque observare debemus ut in heroo hexametro incisiones, quas alii caesuras appellant, non nulli sectiones nominant, facias

“vi bør i daktyliske heksametre også overholde at lave *indsnit*, eller, som andre kalder dem, *hug*, eller som nogle benævner dem, *skår*”

RKT og *J&G³* er fælles om at mangle adjektivet *caementīcius* “beton-”, som optræder adskillige gange i Vitruv.

En sjælden gang har *J&G³* et ord som mangler i *RKT*. Det gælder *caesāriātus* “med tæt og busket hår” (Plautus, Apuleius).

Som eksemplerne ovenfor viser, er de manglende ord i *J&G³* tit afledninger af nogle som ér med, så man kan gætte deres betydninger. Kan man sin afledningslære, kan man regne ud hvad *cacāturiō* må betyde når man kan se hvad *cacō* betyder, og tilsvarende med *caballīnus* og *caballus*, *caecutiō* og *caecus*. Det kræver heller ikke de store kundskaber at regne ud hvad *caelipotens* må betyde. Men med *caccabus* har man ikke en chance.

J&G² har været kendt for at udelade ord der har med kønslivet at gøre, eller give stilstisk forkerte oversættelser. Verbet *futuō* “kneppe, bolle” glimrer ved sit fravær skønt det kan findes både hos Catul, Horats og Martial (og stadig er levende på romanske sprog). *Cunnus* “kusse” blev i antikken opfattet som så vulgært at man forklarede brugen af *nōbiscum* i stedet for *cum nōbis* med at det sidste ville lyde obscønt, idet *cum nō* i udtalen lød ligesom *cunnō*. Ordet findes godt nok i *J&G²⁻³*, men med den aldeles u-vulgære oversættelse “det kvindelige Lem” i *J&G²* og “det kvindelige kønsorgan” i *J&G³*.

Et andet “frækt” ord som i *J&G*² optrådte med en ufræk oversættelse er *paedīcātor* “et Menneske, som driver unaturlig Utugt” (som der stadig står i netversionen, blot med minuskler i substantiverne). I *J&G*³ er denne forklaring erstattet med “nedsættende om den aktive part i et homoseksuelt forhold”. Et klart fremskridt, men man har dog ikke taget skridtet fuldt ud og angivet en vulgær oversættelse; her har nordmændene været mere modige, hos dem kan man læse

paedīcō og *pēdicō*, 1. (om den aktive parten) ha analt samleie; rævpule; aliquem (DIR. OBJ. er vanl. en gutt eller mann, men det kan også være en kvinne), Cat., Mart., Priap.

RKT's redegørelse for verbet er langt bedre end både den gamle og den nye *J&G*'s af det afledte substantiv, og så er der oven i købet angivet tre kilder til ordet. Det er der til en del ord i *RKT*, men ikke systematisk. I *J&G*²⁻³ findes kildereferencer også kun usystematisk, men sjældnere end i *RKT*.

Modsat alle udgaver af *J&G*, de trykte såvel som netversionen, giver *RKT* korrekt kvantitet for *iet* i *paedīc-* (det er langt), og de noterer stavevarianten med *e* for *ae*, som bruges af folk der (grundet *iets* kvantitet) ikke tror ordet er afledt af det græske *παιδικά*.

Hvad angår *cunnus* og *futuō*, så findes ordene naturligvis i *RKT*; det første får en udførlig redegørelse: “1 (kollokv., tabupreget om de ytre kvinnelige kjønnsorganer) kuse, fitte, Hor., Mart. 2 (ovf., nedsettende, også om pathicus) kvinnfolk, fitte.” Verbet forklares sådan: “(om en manns aktivitet i samleie med en kvinne) ligge med, knulle”.

(Manglende) moderniseringer af oversættelser

I visse tilfælde har *J&G*³ moderniseret betydningsangivelserne i *J&G*², som vi har set i tilfældene *cunnus* og *paedīcātor*. I forordet nævnes som andre eksempler at ‘signekælling, overantvorde, citant’ er blevet erstattet med ‘trolldkvinde, overdrage, klager’. Signekællingen forekom i *J&G*² som en gengivelse af *præcantrix*. Interessant nok optræder hun også i *RKT*, men dér med en forklaring: “signekjerring (kone som kunne helbrede ved trolddom)”. Man kunne mistænke Ingerslevs ordbog for at være kilden til signekællingen, men dér står der ‘Trolldkvinde’. Citanten optrådte i *J&G*² under opslagene *actor* og *postulātor*, men i begge tilfælde ledsaget af ‘Klager’, så han er ikke blevet udskiftet, han er blevet udslettet.

Det er imidlertid ikke de moderniserede oversættelser der præger *J&G*³. Der er stadig rigtig mange forældede gengivelser af latinske ord. Bare fra afsnittet om ord som begynder med *cal-* eller *cam-* kan jeg anføre følgende:

– *calamus* “rør” angives at kunne have den specielle betydning “et skriverør, en pen”. Det hedder nutildags ‘en rørpen’. Jeg har aldrig før set betegnelsen ‘skriverør’, men den findes i *Ordbog over det Danske Sprog (ODS)*, dog med anmærkningen “(især foræld.) d. s. s. Rørpen”.

– *calliditas*: “1. i god betydning, snildhed, klogskab, duelighed, c. et celeritas ingenii. 2. i ond betydning, forslagenhed, snedighed; i *ret.* = kunstgreb; i *pl.* (*kom.*) = kneb, gavtyvestreger.” Af disse oversætningsforslag findes ‘snildhed’ og ‘forslagenhed’ slet ikke i standardværket om nutidsdansk, netversionen af *Den Danske Ordbog (DDO)*, og ‘forslagenhed’ er allerede i *ODS*, som blev til i første halvdel af det 20. årh., betegnet som “nu lidt gldgs.” Ordet ‘duelighed’ bliver vist nutildags mest brugt i betydningen “egnethed”. Snildheden og dueligheden kunne passende være blevet erstattet med ‘snilde’ og ‘dygtighed’. *RKT* skriver “kløkt, erfaring; sluhet, snedighet, listighet”. Det kunne godt inspirere til at udskifte den danske ordbogs ‘klogskab’ med ‘kløgt’ og tilføje ‘erfaring’ under 1, og ‘sluhet’ kunne inspirere til at tilføje ‘snuhed’ under 2.

– *cālumniātor*: “en som fremfører en falsk og på chikane grundet klage, en chikanør, lovfordrejer, rabulist”. Her er ‘chikane’ brugt i den nu forældede betydning “lovtrækkeri; kneb; rænke”, som der står i *ODS*. Hertil hører også ‘chikanør’, som nu kun sjældent bruges, og slet ikke i dén betydning. ‘lovfordrejer’ er fuldt forståeligt, men ikke brugeligt, og har næppe nogensinde været gængs, for det findes end ikke i *ODS*. Og så er der rabulisten. Han skal her forstås som en “person, der søger at fordreje lovene; lovtrækker; tingstud” (*ODS*); men nutildags bruges ordet kun om højtråbende politikere (“højtrøstet og agitatorisk politiker” siger *DDO*).

Rabulisten fik mig til at slå op under *rābūla* i *J&G*³, og der fandt jeg betydningsangivelsen “en slet sagfører, som kun forstår at skribe og støje, en ”tingstud””. Dette er ordret overtaget fra *J&G*². Her skal ‘slet’ givetvis betyde “moralsk fordærvet”, men i nutiden vil ‘en slet sagfører’ snarere blive forstået som “en dårlig sagfører, en som ikke er dygtig til sit erhverv”. Man kunne føle sig fristet til at genoptage ‘tingstud’ som en fornærmende betegnelse for en sagfører med uheldig opførsel i retten, men ordet er nu engang meget passé. Allerede *ODS* siger “nu arkais. ell. dial.”. *RTK* oversætter *calum-*

niātor med “kranglefant, kverulant; falsk, sjikanøs, smålig anklager”. Jeg kan godt lide kranglefanten, men har ikke nok stilfornemmelse for norsk til at vide om det er en rammende oversættelse. Men den falske, chikanøse, smålige anklager rammer noget af det rigtige; *calumnia* er (resultatet af) en ufin opførsel som består i bagvaskelse, falske beskyldninger.

– *cāmillus*: “egl. en fribåren og i lovligt ægteskab født dreng, som brugtes til opvartning ved visse ofringer; deraf (ved misbrug) hos en digter ung, lille, *mures cc.* muse-unger.” Her spekulerer en nutidig læser nok på hvad slags opvartning sådan en dreng blev brugt til og hvad for et misbrug han kunne blive udsat for hos en digter, så ordet kunne komme til at betyde “ung, lille” og bruges om mus. Meningen må imidlertid være at der er poetisk belæg for ordet i uegentlig og upassende anvendelse som et adjektiv med betydningen “ung, lille”, så ‘misbrug’ gengiver den tekniske term *catachresis* (*katakrese* i nutidig dansk form). Til allersidst i *ODS*-artiklen ‘Misbrug’ finder man: “(nu næppe br.) om urigtig sprogbrug” med to grammatikere fra det 18. årh. som belæg. *RTK* giver ikke læseren den slags problemer; *camillus* er delt i to opslag, et substantiv med betydningen “gutt som gjorde tjeneste ved ofringer” og et adjektiv med betydningen “ung”. Færdigt arbejde! Den lidt kiksede forklaring på *mures camilli* i *J&G*²⁻³ har sin baggrund i Quintilian VIII.3.19, hvor der tales om vigtigheden af at undgå stilistisk disharmoni mellem ord der sættes sammen:

“Vi fik os for nylig et grin, og det med rette, over en digter som havde sagt *prætextam in cista mures rosere camilli*, mens vi beundrer Vergils *sæpe exiguus mus*, for *exiguus* er et passende og dækkende epitete som gør at vi ikke forventer mere; brugen af ental er også elegant, og den usædvanlige versafslutning med et enstavelsesord giver ekstra charme.”

Det er altså upassende at bruge *camilli*, som hører hjemme i den ophøjede religiøse sfære, om mus, og denne anvendelse falder under katakrese som defineret i *DDO*: “(tilsyneladende) ulogisk ordforbindelse eller brug af indbyrdes uforenelige metaforer eller andre sproglige elementer”. Det må være det (Jensen og) Goldschmidt har villet antyde, men som i en del andre tilfælde er komprimeringen af informationen kommet til at gå ud over tydeligheden, og det er ikke blevet bedre af at der er gået et århundrede siden Goldschmidt lagde sidste hånd på arbejdet, så både ‘opvartning’ og ‘misbrug’ lægger op til misforståelse.

Trykfejl

Christensen og Tortzen nævner i deres fortale at der er forbløffende få trykfejl i *J&G*². Det samme kan siges om *J&G*³, faktisk har jeg ikke bemærket nogen overhovedet.

Summa summarum

Jeg har med god samvittighed foræret min datter et eksemplar af *J&G*³, for der står nu stadig meget rigtigt i den, og desuden er hun mere kyndig i ældre dansk end de fleste af sine samtidige, for slet ikke at tale om helt unge mennesker.

Til gengæld må jeg nok sige at hvis man som dansker vil have en latin-dansk ordbog på papir, så får man altså mere for pengene ved at købe *RKT*, der både har flere opslagsord og mere nutidige oversættelser. Men det kræver naturligvis at man ikke bliver forvirret af den særlige dialekt de taler og skriver nord for Skagerak, og jeg ved godt at mange unge danskere har fået sig selv bildt ind at de hverken kan forstå norsk eller svensk.

Det ville kræve et rigtig stort arbejde at gøre *J&G*³ lige så moderne som *RKT*.

Bent Christensen og Gorm Tortzen gør i deres forord ingen hemmelighed af at papirudgaven kun er blevet realiseret fordi bevillingsgiveren bag den digitale udgave krævede at der også kom en på papir. De skal have tak for deres arbejde, inclusive et omfattende slæb med korrekturlæsning, men mest fordi det muliggjorde netudgaven, for mens den har alle den trykte bogs indholdsmæssige skavanker såvel som de fleste af dens dyder, så er alene det at den er på nettet særdeles værdifuldt og garanterer den et publikum et stykke ud i fremtiden. Unge mennesker bruger, så vidt jeg har forstået, stort set ikke trykte ordbøger. Nu er der dog én til dansk de kan finde på nettet (og, så vidt jeg kan se, ligger *RTK* der ikke endnu). Selv gamle folk som mig kan have glæde af netudgaven. Jeg har faktisk stort set aldrig brugt *Jensen og Goldschmidt* før jeg blev 70 og den kom på nettet. I nogle år derefter arbejdede jeg på en oversættelse til dansk af Erik Pontoppidans *Grammatica Danica* fra 1668, og dér viste den digitaliserede *J&G*² sig nyttig når jeg søgte efter alternativer til de danske oversættelser der først faldt mig ind for en latinsk gløse.

At netversionen blev en realitet skylder vi navnlig Gorm Tortzen, der også har været primus motor bag tilvejebringelsen af en netversion af et andet bedaget leksikalsk værk, Bergs *Græsk-Dansk Ordbog* fra 1864, som forventes at gå i luften inden udgangen af 2021. Som gammel skolemand har Tortzen primært haft gymnasiasters og andre

begyndere i studiet af sprogenes tarv for øje. Det er lidt sørgeligt at vi hertilands ikke har kræfter til at lave nye ordbøger over de klassiske sprog, men så må vi i det mindste glæde os over at de gamle og ingeniørlige ideelle, men dog grundlæggende solide, værker som har tjent generationer af skole- og universitetslever bliver tilgængelige for endnu en generation. Fordi både *J&G* og *Berg* bliver en del af Det Danske Sprog- og Litteraturselskabs portefølje af digitale ordbøger, der i stadig stigende grad bliver forbundet med hinanden, kan den græske og den latinske ordbog også få anvendelse for et helt nyt publikum – folk som end ikke behersker rudimenter af græsk eller latinsk morfologi, men som alligevel søger baggrunden for et ord i det nutidige danske vokabular.